

Biografska literatura o Josipu Brozu Titu i daljnja biografska istraživanja

1. Htio bih dati nekoliko priloga razmatranju odnosa između biografske literature o Titu i budućih biografskih istraživanja. Polazim od činjenice koja je poznata i ovdje na početku, dakako, i kazana, jer ima određeno i uvodno i bitno značenje, da *opsežnija, znanstveno izrađena, cjelovita* biografija Josipa Broza Tita ne postoji, nemamo je, unatoč velikom obilju biografske literature.

Dosadašnje njegove biografije koje ga obuhvaćaju u određenoj cjelini u većem dijelu života ili do blizu kraja života, odnosno smrti, nisu takve biografije. Stoga je i to, također, značajno otvoreno pitanje.

2. Podsjetio bih da veliki jugoslavenski republičko-pokrajinski projekt o Titovom djelu, »Titov doprinos suvremenom socijalizmu i marksističkoj nauci«, koji je pokrenut u novije vrijeme i u koncepcijskom i organizacijskom smislu tek je na početku, ne obuhvaća problem takve Titove biografije, to mu nije svrha, nije dio te koncepcije, tako da i mimo toga velikog projekta pitanje eventualne i potrebne Titove znanstvene biografije ostaje i dalje otvoreno.¹

3. Nesumnjivo je da će bitni dio osnove za takvu Titovu biografiju činiti, dakako, njegova »Sabrana djela« kao kritičko, znanstveno priredeno izdanje, u dosadašnjih 10 svezaka i u njihovom nastavljanju. Dodao bih jednu usputnu opasku: šteta je — i zbog takvog značenja Titovih »Sabranih djela« — što se u svescima koji obuhvaćaju Tita do 1941. nisu izbjegli neki nedostaci u znanstvenom aparatu. A mogli su se izbjeći, uz nešto više konzultacija s ostalim istraživačima u drugim centrima i uz više suradnje između priređivača pojedinih svezaka.

Spominjem ove relativne pojedinosti i zbog takvog budućeg značenja Titovih »Sabranih djela«.²

¹ Vrlo opsežan projekt (više od 100 stranica) nije objavljen ni šire umnožen. Projekt bi imao biti ostvaren u obliku niza tematsko-problemskih rasprava i monografija. Predviđena je i izrada bibliografija. Organizacijski mehanizam je za naše prilike i iskustva veoma opsežan i složen. U organizaciji projekta sudjeluje, od 1980. godine, i IHRPH. Na »znanstvenom četvrtku« Republičke zajednice za znanstveni rad SRH, u Zagrebu 19. XI 1981, vođena je korisna diskusija o projektu. U njoj je, npr., razjašnjen i odnos između projekta i biografskih istraživanja.

² Dosadašnje ocjene i prikazi ne ulaze u pojedinosti tih nedostataka. U nekim se ocjenama konstatira da nedostataka ima. Ovdje, razumljivo, ne možemo ulaziti u pojedinosti. U nekim se radovima koji su objavljeni nakon izlaska spomenutih svezaka upozorava na poneke nedostatke, ukoliko su u vezi s temom rada, što je, dakako, korisno. Napomenuo bih još jednom da je trebalo više konzultirati i literaturu u drugim središtima i same istraživače, uključujući regionalnu i lokalnu literaturu i historičare. Sami priređivači svezaka nisu dovoljno međusobno surađivali — npr. svatko je sam pisao biografske bilješke za kazalo osoba, pa se o istom čovjeku može naći nekoliko biografskih bilježaka, s različitim izborom podataka, a ponegdje i s razlikama u podacima.

4. Uz to, veoma veliko značenje i sličnu funkciju ima dosadašnje objavljivanje, kao i daljnji takvi projekti, stručno, akribijski priređenih izdanja građe o Titu i u vezi s njegovim radom. Niz primjera postoji, vjerujem da će biti još takvih projekata, i oni su bitan dio spomenute osnovice uz Titova »Sabrana djela«. Takva je građa objavljivana — prema slijedu Titova života — najprije u vezi s Titovim radom u Kraljevici, i Ogulinskim procesom, zatim o »bombaškom« procesu.³ U takav slijed ulazi na primjer i katalog izložbe priređene u Arhivu Hrvatske — Izložba »Tito—Partija—Zagreb, 1927—1937.« jer je to zapravo vrlo zanimljiva zbirka regesta većega značenja.⁴ Dodajmo i priručnu tematsku zbirku o VIII mjesnoj konferenciji zagrebačkih komunista.⁵

U taj slijed ulazi i zbirka dokumenata o osnivanju KPH, koju je Ivo Jelić priredio kao prilog uz određene svoje radove, dok knjiga dokumenata o V zemaljskoj konferenciji ima višestruko značenje.⁶ Jedan je od značajnih najnovijih primjera knjiga »Tito—Churchill«⁷ koja je, može se prosuditi, najvažniji rezultat znanstvenog rada na prikupljanju i objavljivanju arhivske građe o Titu u razdoblju 1941—1945, uz vrlo opsežnu i s vremenom poboljšanu osnovicu koju predstavlja »Zbornik dokumenata i podataka...«.⁸ To su, rekao bih, neki bitni doprinosi

³ M. Sobolevski, Ogulinski proces Josipu Brozu 1927, Ogulin 1968, prilog »Dokumenti, članci i fotografije«, 31—79; Lj. Petrović — M. Sobolevski, Prilog građi za Ogulinski proces Josipu Brozu i grupi primorskih komunista i simpatizera KPJ, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, XX, 1977, 11—28. U knjizi »Bombaški proces Josipu Brozu«, Zagreb 1977, M. Sobolevski objavljuje i niz dokumenata, ali na drugačiji način: donosi ih u sklopu svog teksta i u bilješkama. U tome je brižljiv, ali ipak treba požaliti što ta građa nije objavljena kao posebno priređeni prilog u knjizi.

⁴ Usp.: Izložba Tito—Partija—Zagreb 1927—1937. Autor izložbe i kataloga *Josipa Paver*, Arhiv Hrvatske, Zagreb 1977, 67 str.

⁵ Osmo konferencija zagrebačkih komunista. Izvori. Izbor i napomene *Gordana Vlačić*, Zagreb 1980. Iako je ta knjiga objavljena nakon prvog toma Titovih »Sabranih djela«, korisna je kao posebna priručna tematska cjelina. Uz dokumente u vezi s konferencijom, kojima su dodane brojne bilješke, donosi, u poglavlju »Ocjene i pogledi«, tekstove J. Broza Tita, E. Kardelja i V. Bakarića o konferenciji. Priložena je i selektivna bibliografija.

⁶ I. Jelić, Uoči revolucije. Komunistički pokret u Hrvatskoj 1935—1941, Zagreb 1978, Dokumenti, 159—286 (30 dokumenata iz razdoblja od kraja 1934. do travnja 1941. godine).

Peta zemaljska konferencija KPJ (19—23. oktobar 1940). Priredili P. Damjanović, M. Bosić, D. Lazarević, Beograd 1980. Jedan je aspekt njenog značenja i u tome što otvara seriju »Izvori za istoriju SKJ«.

⁷ Tito — Churchill. Strogo tajno. Izabrao i uredio D. Biber, Beograd—Zagreb 1981, 589 str. Treba podsjetiti na vrlo korisne popratne tekstove: Predgovor D. Bibera, posthumno objavljeni »Nacrt za uvodnu riječ« J. Marjanovića, Uvod V. Velebita i Izabranu bibliografiju (doista sadrži sve važnije naslove) uz sam »Zbornik britanskih dokumenata 28. svibnja 1943 — 21. svibnja 1945«.

⁸ Zbog teme ovog izlaganja posebno ističem da je navedena zbirka britanskih dokumenata u potpunosti rezultat znanstvenog rada (D. Bibera), dok je izvanredno opsežna zbirka »Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije«, čije je temeljno značenje neosporno, u kvalitativnom smislu prošla kroz određenu evoluciju. Ona je hendikepirana time što je pokrenuta bez izgrađenih znanstvenostručnih kriterija — štoviše s kriterijima koji nisu znanstveno i stručno zasnovani. Ti su problemi rješavani »u hodus«, tj. u toku kontinuiranog rada na izdavanju »Zbornika...«. Neke zanimljive ilustracije tih početnih slabosti iznijeli su nedavno D. Brajušković i M. Dželebdžić (Razgovor o knjizi Vladimira Dedičera »Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita«, Beograd 1982, 72—73, 83—84).

objavljivanju dokumenata o Titu, i u vezi s njime, u prvom redu, naravno, arhivskih dokumenata (za razdoblje do 1945. godine).⁹

5. Potrebno je uz pomoć bibliografskog istraživanja proučavati *razvoj i strukturu* literature o Titu. To je veliko i ne baš pregledno obilje i potrebno je toj literaturi istraživački prilaziti s ciljem da se uoči ne samo obilje i njen kvalitet, nego i struktura te literature, unutarnji odnosi u njoj, njen razvitak, jer i literatura o povijesti ima svoju povijest.

U tom smislu posebno su korisne bibliografije koje i same imaju određenu strukturu, tj. one koje su anotirane i »komponirane«, tj. imaju svoju kompoziciju (unutarnje grupiranje i povezivanje bibliografskih jedinica). To su na primjer bibliografija Dragića Kačarevića, objavljena 1962. godine, s grupiranjem jedinica prema slijedu Titova života i karakterističnim pojavama u pojedinim razdobljima, ili bibliografije Marije Sentić s grupiranjem prema vremenu objavljivanja i vrstama tekstova, dok neki drugi bibliografi, kao Mijo Haramina, rade drukčije i svojim bibliografijama, korisnim zbog brojnosti podataka, ne daju nikakvu unutarnju strukturu, nego svrstavaju jedinice, od prve do posljednje, abecednim redom.¹⁰ Dakako, ne treba zaboraviti ni ostale korisne bibliografije.¹¹

⁹ O razdoblju od 1945. do 1980. napomenuo bih samo da su glavni rezultati postignuti u objavljivanju Titovih tekstova, iako pretežno još ne u obliku znanstvenih, kritičkih izdanja. — Obilje publicističkog objavljivanja otvara u prvom redu problem kritike, selekcije i vrednovanja doprinosa te vrste. Ima publicističkih izdanja koja pokazuju neke od mogućnosti budućeg znanstvenog istraživanja i objavljivanja, na primjer, Titove korespondencije (usp. knjigu »Dragi predsjedniče Tito«. Priredili M. Vučković, M. Pisar, S. Badel, Beograd 1980; sadrži veći broj pisama Titu iz drugih zemalja, izabranih u arhivu Predsjednika Republike). — Stručna izdanja građe o velikim temama razdoblja od 1945. važna su i za istraživanja o Titu. Usp., npr. V. Dediđer, Dokumenti 1948, 1—3, Beograd 1979 (336 dokumenata — arhivskih, štampanih i, ponešto, memoarskih — od 1943. do 1978, težišno od 1948. do 1953); B. Petranović, C. Štrbac, Istorija socijalističke Jugoslavije, Beograd 1977, knj. 2. i 3, Dokumenti, I i II, 419 + 375 str.

¹⁰ Usp.: D. Kačarević, Građa za bibliografiju biografske literature o Josipu Brozu Titu, *Naša stvarnost*, 5/1962, suplement, 35 str. Jedina bibliografija u kojoj je literatura o Titu obuhvaćena od knjiga do svih izdanja (preštampavanja) novinskih tekstova. M. Sentić: Bibliografija knjiga i brošura o Josipu Brozu Titu 1941—1972, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1972, 161—203; Bibliografija knjiga i brošura o Josipu Brozu Titu 1941—1979, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1980, 141—258; Bibliografija knjiga i brošura o Josipu Brozu Titu 1941—1980, Rijeka 1980; njena nova bibliografija (3000 jedinica), također u posebnoj knjizi, nalazi se u štampi. M. Haramina: Izbor literature o Josipu Brozu Titu, Zagreb 1977 (Radnička biblioteka »Božidar Adžija») 40 + 116 jedinica; Izbor literature o Josipu Brozu Titu (Prigodom 40-godišnjice dolaska druga Tita na čelo KPJ i njegova 85. rođendana), *Nastava povijesti*, 3—4/1977, 207 + 1347 jedinica. Međutim, novo izdanje spomenute biblioteke, »Josip Broz Tito. Građa za bibliografiju«, Zagreb 1980, 368 jedinica, koje su pripremili Tihomila Đogić i M. Haramina, »komponirana« je bibliografija (šest skupina — po vrstama tekstova, odnosno po temama).

¹¹ Spomenut ću nekoliko radova različitog tipa. Raspravno-bibliografski tekst D. Kačarevića, Radovi Josipa Broza Tita objavljeni od 1926. do 6. aprila 1941. godine, *Bibliotekar*, 3/1972, 257—287, zanimljiva je »prethodnica« Sabranih djela. A. Lazarević, Inostrana literatura o Josipu Brozu Titu, Knjige i brošure 1944—1972, *Prilozi za istoriju socijalizma*, 9, 1974, 565—581, bibliografski je prilog koji za tu temu nema zamjene. Katalog Josip Broz Tito, po povod 40 godini od doaganjeto na J. B. Tito na čelo na KPJ i 85. godini od negoviot život, Skopje 1977. sadrži veći broj jedinica (1243). Zbog teške preglednosti Bibliografije Jugoslavije vrlo je korisno izdanje »Josip Broz

Jedno pitanje koje bih usput spomenuo, problem na koji svi nailazimo, jest nenastavljanje različitih korisnih bibliografija. Nema nikakve bibliografije koja bi bila nastavak one Kačarevićeve iz 1962. godine ili Lazarevićeve bibliografije inozemne literature o Titu, s dopunama ili nastavcima za naredne godine. Ili — problem koji se ne odnosi samo na literaturu o Titu — nema nastavka najvažnije bibliografije posebnih izdanja o radničkom pokretu objavljene u posebnoj knjizi koja ide do 1969. godine.¹²

6. U pristupu obilnoj literaturi o Titu smatram da treba bez predrasuda vrednovati znanstvena i znanstveno-popularna djela, dobra publicistička djela, novinarska istraživanja, da ih tako nazovem, jer takvih istraživanja i rezultata ima u cjelokupnosti literature o Titu, isto tako stručne radove različitog tipa, bibliografije, kronologije itd., pouzdanija sjećanja i druge tekstove.

U tome ne treba imati nikakvih, da tako kažem, profesionalnih ili »cehovskih« predrasuda, nego vrednovati sve što postoji i sklapati u određene cjeline, povezivati u nizove koji mogu biti osnovica za daljnji rad.

7. U prvom redu imam u vidu biografsku literaturu, kao osnovicu za svu ostalu interpretacijsku literaturu, da je tako — uvjetno — nazovem, jer je, naravno, i biografska literatura interpretacijska, ali je osnovica za sve ostale tipove i smjerove interpretacija koji su u literaturi mogući i istinski prisutni.

Prema tome, riječ je o odnosima koji obuhvaćaju ovaj osnovni niz: život — ličnost, uključujući razvitak ličnosti — djelovanje — prostor i vrijeme, tj. ljude i društvo — značajke i značenje ličnosti i njenog djelovanja.

8. U slijedu Titovih biografija, dakle onih djela koja njegov život obuhvaćaju u relativno velikim cjelinama, tj. veći dio njegovog života, ili do potkraj života, mislim da je korisno razlikovati — u nizu pretežno publicističkih, popularno pisanih biografija, objavljenih u prigodnim povodima i slično — one koje nastaju nakon Dedijerove knjige, pa uvelike imaju u njoj oslonac,¹³ ali — ne proširujući mnogo ili bitno tu izvornu osnovicu — sadrže niz zanimljivih razmišljanja, razmatranja, interpretacija i ocjena.

Tito u Bibliografiji Jugoslavije«, Beograd 1977. Dobre novije selektivne bibliografije objavili su Ž. Protić u zborniku »Misa o djelo Josipa Broza Tita«, u izdanju »Radničke štampe«, Beograd 1981 (kronološkim redom) i M. Sentić u časopisu *Naše teme*, 4/1980.

¹² Ž. D. Protić, M. Vesović, M. Matic, Socijalistički i radnički pokret i Komunistička partija Jugoslavije 1867—1941. Bibliografija posebnih izdanja (1945—1969), Beograd 1972. To vrijedi i za bibliografiju koja s tom knjigom čini određenu cjelinu: M. Matic — M. Vesović, Radnički pokret i Komunistička partija Jugoslavije 1867—1941. Bibliografija članaka iz časopisa 1945—1968, *Prilozi za istoriju socijalizma*, 7, 1970, 637—742.

¹³ Osnovno je, najviše citirano izdanje, V. Dedijer, Josip Broz Tito. Prilozi za biografiju, »Kultura«, Zagreb 1953, lat., a uza nj i jednako izdanje »Kulture«, Beograd 1953, ćirilicom. Usput bih spomenuo da je makedonsko izdanje iz te godine, prijevod K. Toševa, tekstualno jednako (no ilustrirano je crtežima), a malo je bilo zapaženo da je već prvo slovensko izdanje te godine bilo prošireno predgovorom i nekim prilogima za inozemna izdanja. — God. 1972. izašlo je fototipsko izdanje ćirilčke edicije i drugo slovensko izdanje, jednako prvom. — U sklopu »Novih priloga za biografiju Josipa Broza Tita«, 1, Zagreb—Rijeka 1980, reprintirano je latiničko izdanje iz 1953 (str. 1—530), a neki prilozi iz slovenskih izdanja objavljeni na srpskom književnom jeziku (u bloku »Tito govori«).

U tom slijedu treba istaknuti tri knjige koje bih posebno spomenuo — među većima Vinterhalterovu, 1968, a među manjim publicističkim biografijama, ali analogne vrijednosti, knjigu Vlajka Begovića, 1972, a pridružio bih tome malom nizu i nedavno objavljenu knjigu Koste Nada.¹⁴ To su primjeri publicističkih, popularnih biografija, napisanih u određenim povodima i prigodama, koje ne proširuju bitno istraživačku podlogu, no mislim da sadrže zanimljive interpretacije.

9. U slijedu tih biografija treba istaknuti i vrijednost, svrshodnost biografija leksikografskog tipa, kakve su dali Pero Damjanović i još neki autori.¹⁵ One su važne za sažete Titove biografije, a zasnovane su na istraživanjima, tako da se može reći da postoji osnovica za leksikografsko pisanje o Titu.

10. Rekao bih nešto o pristupu literaturi o Titu s gledišta razvitka te literature, dakle s gledišta povijesti historiografije o Titu. Mislim da u takvom pristupu treba obratiti pažnju i na to što se o Titu pojavljuje do Dedišerove knjige objavljene 1953. godine i komparirati što se pojavljuje usporedno — započeto možda i prije Dedišerovog rada — i neovisno o Dedišerovim istraživanjima. Takve literature već ima do 1953. godine. U stvaranju literature o Titu do 1953. godine nalazimo u nas ove usporedne tokove: rad Louisa Adamića na knjizi o novoj Jugoslaviji u situaciji 1949. godine i o Titu,¹⁶ a tome bih dodao rad Branišlava Resimića, na određen način — amaterski i entuzijastički — opsežan istraživački rad, iako to istraživanje, stjecajem raznih okolnosti, nije dalo, na žalost, nikakvo cjelovito djelo, nikakvu veću knjigu.¹⁷ Međutim, ono što je ostalo u njegovoj ostavštini, ono što je objavljivao u novinama itd., ukazuje na paralelni kolosijek istraživanja, usporedno s Dedišerovim radom, a neovisno o njemu. Postojao je oveći rukopis Resimićeve

¹⁴ V. Vinterhalter, *Životnom stazom Josipa Broza*, Beograd 1968 (lat. i ćir.). V. Begović, *Titu, biografske beleške*, Beograd 1972. K. Nađ, *Josip Broz Tito. Proces izrastanja u izuzetnu istorijsku ličnost*, Gornji Milanovac 1981.

¹⁵ P. Damjanović je u više navrata objavio takav tekst. Spomenut ću samo dva izdanja: u njegovoj knjizi »Tito pred temama istorije«, 2. izdanje, Beograd 1977 (Titovih osamdeset pet godina. Biografski prilog, 346—408), a iz nje u zborniku »Tito i revolucija«, s. l. s. v. Beograd 1979, 448—473.

Od tekstova u enciklopedijskim izdanjima spomenuo bih ove: Radnički i nacionalno-oslobodilački pokreti. Enciklopedijski priručnik, Tom II, Beograd 1970, Broz Josip Tito, 356—368. Vojna enciklopedija. Drugo izdanje, 2, Beograd 1971, 80—86 [V. Begović]. Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda. Treće izdanje, Zagreb 1977, 697—700. Leksikon narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941—1945, Prva knjiga, Beograd 1980, 140—146. Još jedan tekst leksikografskog tipa: Peta zemaljska konferencija KPJ, n. dj., u bilj. 6, 429—430.

¹⁶ Usp. ovdje prilog S. Koprivice-Oštrić »Louis Adamić i Vladimir Dedišer — prvi Titovi biografi«. Adamićev je rad nastavak njegova interesa za NOP, novu Jugoslaviju u nastajanju i Tita za vrijeme rata. Zanimljivo je da ima i drugih naših iseljenika koji su u tom smislu publicistički aktivni. H. Raspor je objavio u Havani 1944. knjižicu »El movimiento de liberación nacional Yugooslavo y el Mariscal Josip Broz-Tito« (prijevod je objavljen u njegovoj knjizi »Tokovima klasne borbe od Sušaka do Kube i Meksika«, Rijeka 1973, 169—221).

¹⁷ Ostavština B. Resimića nalazi se u Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske. Vodič toga fonda (rukopis u arhivskoj čitaonici) koji je izradila M. Kolar-Dimitrijević i dalje je glavna literatura o Resimiću. On je u Zagrebu 1954. objavio knjigu »Jedan dan kod druga Tita«.

knjige o Titu, koji je nestao iz njegove ostavštine, više ga nema, za koji nitko ne zna gdje i kod koga je. Uz kolosijeke Adamičevih i Resimičevih istraživanja i prvih Krležinih tekstova o Titu (1949) postoji još jedan kolosijek do 1953. godine — pojedinih prinosa, pretežno u novinarskim istraživanjima, sa »iskapanjem« nekih zanimljivih podataka, iznošenjem sjećanja, dolazanjem do pojedinih dokumenata itd.

U takvom istraživanju literature od velike je pomoći navedena bibliografija Dragića Kačarevića zbog načina kako je komponirana i svega što obuhvaća. Takav pristup nalazimo i u nekim radovima — na primjer — Ubavke Vujošević.

U razmišljanju o razvitku historiografije, poslije Dedijerove knjige, ta analiza treba da ide i u ovom smjeru: što nastaje poslije Dedijerove knjige, a ovisno je o njoj, dakle koja je to literatura kojoj je Dedijerova knjiga glavni predložak i koja ne ide dalje, ne proširuje i ne produbljuje istraživanja, a što ipak i dalje nastaje neovisno — naravno uz normalno znanstvenostručno korištenje i Dedijerove knjige i ostaloga — pa ima, manje-više, vlastitu istraživačku osnovicu.

11. Iako cjelovite, kompleksnije, znanstveno zasnovane Titove biografije još nemamo, uočiti ćemo da postoje znanstveni radovi o pojedinim razdobljima, temama, načinu Titova života i rada, koji u svojoj povezanosti, u određenom nizanju i grupiranju tvore dosadašnju *znanstvenu historiografsku osnovicu za buduću cjelovitu, znanstvenu biografiju, tj. prilozi su za takvu biografiju.*

Navest ću neke od tih radova — mislim da tu treba ići slijedom Titova životopisa. To je najprikladnija mogućnost u takvom grupiranju.

Prema tome, riječ je o onim radovima istraživača — specijalista za različita područja, razdoblja, šira i uža, koji pristupaju životu i djelu Josipa Broza Tita, pojedinim etapama, fazama, sekvencama toga života i djela, s gledišta svojih istraživanja, svojih dosadašnjih iskustava, spoznaja, prikupljenih podataka, tako da oni u svoje radove o Titu ugrađuju ono čime se inače bave i do čega inače u svojim istraživanjima i drugim radovima dolaze. To je serija radova koji čine bitan dio dosadašnje historiografije — znanstvene osnovice za Titovu biografiju.

U vezi s djetinjstvom Josipa Broza u Kumrovcu istaknuo bih vrijednost etnoloških studija o kumrovečkom kraju iz pera Marijane Gušić.¹⁸ O životu Josipa Broza od odlaska u Sisak, nastala je skupina radova koji obuhvaćaju razdoblja od 1907. do 1928, odnosno do 1934. godine. Neki bitni aspekti Titova razvitka, njegova sazrijevanja, razvitka ličnosti, stjecanja iskustava, stvaranja preduvjeta za njegovu buduću vodeću povijesnu ulogu istraživani su u literaturi o tim razdobljima i tako je nastala skupina radova Stanislave Koprivice-Oštrić, Ubavke Vujošević i još nekih autora. Oni obuhvaćaju prijelaz Josipa Broza u radničku klasu i uključivanje u socijalistički radnički pokret (1907—1913), njegovo sisačko šegrtovanje (1907—1910), posebno (knjiga Katarine Babić) s

¹⁸ Najnovija njena studija, »Staro selo Kumrovec«, u monografiji »Kumrovec«, Kumrovec 1979, 19—108, pripada nizu njenih radova od kojih ću spomenuti studiju »Kumrovec« objavljenu u četiri broja časopisa *Kaj* 1968. godine (4—5 i d.).

osvrtno na Sisak kao određenu društvenu sredinu, što treba istaći i zato što Sisak ima vrlo malo literature o svojoj novijoj povijesti.¹⁹

Slijede radovi koji obuhvaćaju Josipa Broza u sindikalnoj komponenti radničkog pokreta, u zaokruženoj cjelini od šegrtovanja u Sisku do 1928. godine, Titovo samoobrazovanje i idejni razvitak u istom razdoblju, a zatim cjelovitu temu razdoblja od povratka iz Sovjetske Rusije do izlaska s robije u sklopu njegove biografije.²⁰

Unutar toga šireg razdoblja nalazimo literaturu o užim razdobljima i aspektima. Za razdoblje prvoga svjetskog rata i Sovjetske Rusije (1914—1920) Titova su sjećanja još uvijek nezaobilazna polazna osnova, tako da su ona u isto vrijeme i izvor i jedan od još uvijek najkorisnijih priloga literaturi.²¹ U literaturi bih, na primjer, istaknuo knjigu Svetolika Mitića, »Mladost Josipa Broza«, publicističko djelo, ali po kriterijima o kojima sam malo prije govorio uklapa se u takvo grupiranje.²²

U skupini znanstvenih radova iscrpno je obrađen Titov život i rad u Velikom Trojstvu i bjelovarskom kraju (1921—25, s kasnijim kontaktima), zatim u Kraljevici, u Beogradu i u Smederevskoj Palanci i zatim u Zagrebu 1927. i 1928. godine.²³

¹⁹ Usp.: V. Oštrić, Uključivanje Josipa Broza u socijalistički pokret u Hrvatskoj (1907—1913), *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1972, 9—17; Prijelaz Josipa Broza u radničku klasu i uključivanje u socijalistički radnički pokret 1907—1913 (skraćeni tekst), Tito, Radnička klasa i sindikati, Beograd 1979, 73—75; K. Babić, Josip Broz — naukovanje u Sisku 1907—1910, Sisak 1980.

²⁰ U. Vujošević, Sindikalna djelatnost Josipa Broza Tita (1925—1928), Zbornik, 14, Slav. Brod 1977 (obuhvaća i ranije razdoblje, od 1910. godine); S. Koprivica-Oštrić: Proces samoobrazovanja i idejni razvoj Josipa Broza 1907—1928. godine, Tito, radnička klasa i sindikati, Beograd 1979, 94—97; Idejni razvoj do 1928. godine, Tito i revolucija s. v. s. 1. Beograd 1979, 145—149; Razdoblje od povratka iz Sovjetske Rusije 1920. do izlaska s robije 1934. u revolucionarnoj biografiji Josipa Broza Tita, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1980, 7—32; Josip Broz Tito i Đuro Đaković nosioci anti-frakcijske linije KPJ, *Dometi*, izvanredni svezak 1980, 19—26.

²¹ Spomenut ću novije i za istraživanje najkorisnije izdanje njegovih sjećanja: Moji doživljaji u Rusiji za vrijeme oktobarske revolucije i građanskog rata, Jugoslaveni u oktobarskoj revoluciji. Zbornik sećanja Jugoslavena učesnika oktobarske revolucije i građanskog rata u Rusiji 1917—1921. Priredio N. Popović, Beograd 1977, 5—16. Taj se tekst može zanimljivo dopunjavati još nekima, npr. u knjizi L. Adamića »Orel in korenine« (u drugom slovenskom izdanju, Ljubljana 1981, 336—350).

²² S. Mitić, Mladost Josipa Broza, Beograd 1978, obuhvaća Titov život od 1892. do 1924 (prvo hapšenje), a najzanimljiviji je dio u kojemu se iznose i određena istraživanja u SSSR (117—184). I. Očak objavio je neku vrstu reportaže o istraživanju te teme — »Josip Broz u Rusiji« — u knjizi »Jugoslavenski oktobarci, likovi i sudbine«, Zagreb 1979, 15—28.

²³ S. Koprivica-Oštrić, Tito u Bjelovaru, Zagreb—Bjelovar 1978. M. Sobolevski je svoja istraživanja kraljevičkog razdoblja varirao, dopunjujući ih, u seriji radova, no posebno bih spomenuo tri rada: Revolucionarni rad Josipa Broza u Kraljevici i ogulinski proces, u zanimljivom kontekstu zbornika »Tito-Istra-Hrvatsko primorje-Gorski kotar«, Rijeka 1977, 105—138; Sindikalna djelatnost Josipa Broza u kraljevičkom brodogradilištu 1925—1926. godine, Tito, radnička klasa i sindikati, Beograd 1979, 190—198; Djelatnost Josipa Broza u izgradnji partijskih organizacija u Hrvatskom primorju 1925—1926. godine, *Historija radničkog pokreta, NOR-a i socijalističke revolucije u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru*, 3, 1980, 45—56. U. Vujošević, Tito u Beogradu (1926—1944), Beograd 1977, a o boravku u Smederevskoj Palanci pisala je i posebno: Metalac Josip Broz na radu u Smederevskoj Palanci, Tito, radnička klasa i sindikati, 199—204 (i u posebnom radu do kojeg sada nisam mogao doći). G. Vlajić,

Ta skupina radova u međusobnom povezivanju i prožimanju daje već bitnu osnovicu za Titov životopis od prijelaza u radničku klasu, odlaskom na šegrtovanje u Sisak, do »bombaškog« procesa, pa i do izlaska s robije.

Još se neki radovi u to uklapaju. Na primjer Mira Kolar-Dimitrijević obradila je »Titovu djelatnost u Koprivnici«.²⁴ Te radove spominjem i zbog ovog kriterija: istraživači koji poznaju društveno-ekonomsku problematiku određenog kraja, u ovom slučaju podravskog i koprivnickog, mogu dobro ispitati određene odsječke Titove djelatnosti, tako da su i to posebni istraživački doprinosi koje treba cijeniti.

Za razdoblje robije (1928—1934) još uvijek se oslanjamo na publicistička djela i na sjećanja, ali se pojavljuje, što treba istaći, i novija znanstvena literatura.²⁵ Glavno znanstveno djelo do sada napisano o problematici komunista na robiji, još uvijek je u rukopisu,²⁶ a mislim da se u analizi literature o Titu na više mjesta spoticemo o problem opsežnih djela, obično su to disertacije, koja još uvijek nisu objavljena, prema tome su ograničena u svojoj normalnoj funkciji koju bi trebalo da imaju.

Za razdoblje od 1934. do 1941. nalazimo također »skupinu« radova — to su svakako radovi Pere Damjanovića,²⁷ pa nekih drugih autora, kao što su Ivo Jelić i ostali historičari. Niz podataka o tome dan je u drugim prilogima.²⁸

Osma konferencija zagrebačkih komunista (25. i 26. veljače 1928. godine), Zagreb 1976. Sadrži i Literaturu, 183—185. O Titovoj djelatnosti u Zagrebu, bilo sindikalnoj, bilo o njenim drugim oblicima, ima još radova, npr. B. Janjatović, N. Lengel-Krizman. Usp. ovdje prilog B. Janjatović i njihove bibliografije u *Časopisu za suvremenu povijest*, 1/1982, 113 i d., 147.

Jedno veće djelo o KPJ u tom razdoblju nije još objavljeno: U. Vujošević, Zaoštavanje krize u KPJ i borba antifrakcijskih snaga za jedinstvo partije i radničkog pokreta (1925—1928).

²⁴ M. Kolar-Dimitrijević: Sindikalno-politička aktivnost Josipa Broza u Koprivnici 1928. godine, *Podravski zbornik*, 2, 1975, 19—33; Angažiranje Josipa Broza na sindikalnom organiziranju radničke klase Koprivnice 1927. i 1928. godine, Tito, radnička klasa i sindikati, Beograd 1979, 205—216.

²⁵ Posebno bih spomenuo zbornik »Titova pot skozi robijo in obdobje obnove Partije«, Ljubljana 1978, a od radova u njemu na primjer, D. Lazarević, Tito u Lepoglavskoj tavnici, 37—72, zatim radove F. Filipiča, istraživača povijesti mariborske kaznionice, »Politički obsojenci v mariborski kaznilnici do leta 1941« i »Tito v mariborski kaznilnici in čas obnove KPJ v Sloveniji«, u knjizi radova »Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919—1939«, 2, Ljubljana 1981, 5—25 i 26—43.

²⁶ U. Vujošević, D. Lazarević, J. Vrčina, Komunisti u robijašnicama Kraljevine Jugoslavije, u dvije knjige.

²⁷ Knjiga radova »Tito pred temama istorije«, Beograd 1977. i drugi radovi. Njegovo glavno djelo »Komunistička partija Jugoslavije u godinama pred drugi svetski rat 1935—1941«, u dvije knjige, nije još objavljeno. Za druge njegove radove o Titu v. spomenicu »Dvadeset godina Instituta za savremenu istoriju 1958—1978«, Beograd 1979.

²⁸ Za radove I. Jelića usp. Bibliografiju u *Časopisu za suvremenu povijest*, 1/1982, 117 i d.

Usp. i Drugi deo, Titova delatnost između dva rata, u zborniku »Tito i revolucija«, s. I, s. a. [Beograd 1979].

Radove F. Filipiča, »Titova pomoć razvoju KPJ v Sloveniji 1934—1938« i »Konstituiranje CK KPJ, marca 1939 v Bohinju« usp. i u širem sklopu njegove knjige »Poglavja...« (n. dj., u bilj. 25).

Usp. ovdje priloge M. Vasića i F. Filipiča.

Niz radova je na prijelazu od biografskih interpretacija na druge tipove interpretacija, pa je, primjerice, razdoblje od 1920. do 1941. na taj način obuhvaćeno u eseju Zorice Stipetić, objavljenom 1980. godine. Zajedno s još nekim radovima radnika IHRPH objavljenima te godine sastavni je dio skupina radova koji se međusobno prožimaju o Titu u razdoblju između dva svjetska rata i uoči drugoga svjetskog rata.²⁹

Za razdoblje od 1941. do 1945. smatram da je i dalje veoma potrebna i korisna literatura priručničkog tipa o Vrhovnom komandantu u tom razdoblju. Prerna tome, čini mi se veoma korisnim priručnik »Titov ratni put«, jer smatram da faktografsku osnovicu za istraživanje Tita u ratnim godinama predstavlja i detaljna rekonstrukcija gdje se on kreće, kada i kamo, iz dana u dan — prostor i vrijeme u kojemu se nalazi.³⁰ Ta je knjiga naišla na prilično oštru kritiku, mada nisam primijetio, možda mi je promaklo, ni jednu recenziju u znanstvenim časopisima. Ona bi bez sumnje bila potrebna, jer je priručnik toga tipa ipak, sam po sebi, po svojoj temi koristan.³¹

Spomenuo bih samo ukratko, po osobnom uvidu i sudu, da su u novijoj literaturi o Titu 1941—1945. posebno karakteristične dvije skupine: prva, o Titu kao vrhovnom komandantu, vojskovođi, strategu, kao vojnom i vojno-političkom stvaraocu.³² I druga — niz radova o Titu i međunarodnim odnosima NOP-a, uključujući i objavljenu građu.³³

Dodao bih kao treće, a odnosi se na Tita 1941—1945, ali i šire, prije i poslije toga razdoblja — Kardeljeve studije o Titu, sabrane, najveći dio njih, u posebnoj knjizi.³⁴ Rekao bih da Kardeljeve studije o Titu omogućuju jedan od najplodnijih misaonih susreta između historičara jugoslavenske revolucije i istaknutih revolucionara koji su teoretičari te revo-

²⁹ Z. Stipetić, Prostor dozrijevanja Josipa Broza Tita, *Naše teme*, 4/1980, 473—490. Drugi su radovi objavljeni u *Časopisu za suvremenu povijest*, 2/1980. koji je uređen kao zbornik radova. Rad S. Koprivice-Oštrić je već spomenut (u bilj. 20). Drugi: I. Jelić, Tito — graditelj partije revolucije, 33—48; B. Janjatović, Tito i sindikalno organiziranje radničke klase, 49—76; V. Rajčević, Tito i mladi između dva rata, 77—91. U još dva rada obuhvaćene su dvije bitne teme poslijeratnog razdoblja: Z. Čepo, Tito — obnovitelj radničkog upravljanja, 93—114; S. Stojanović, Titov koncept socijalističke spoljne politike, 115—140.

³⁰ Partizanske staze. Titov ratni put 1941—1944, Sarajevo 1979. Pripremili A. Soldo i S. Karović, uz suradnju A. Bojića i M. Lekovića.

³¹ U ovom je smislu zanimljiva i knjiga u kojoj je obrađen dio Titova ratnog puta: M. Dželebdžić — D. Otović, Titovi ratni letovi, Beograd 1982.

³² Spomenuo bih posebno knjigu radova P. Morače »Tito strateg revolucije«, Beograd 1977. i zbornike radova »Titovo vojno delo«, Beograd 1977 (s priložima 11 autora) i »Titove istorijske odluke 1941—1945«, Beograd 1978, knjigu koja je na prijelazu od zbornika ka kolektivnom djelu (autori su M. Leković, M. Bojić, V. Kljaković, F. Trgo).

³³ Već navedena knjiga »Tito-Churchill« (bilj. 7) sadrži u Izabranoj bibliografiji podatke o svim važnijim radovima. Spomenut ću još jednu posebnu, znanstveno-popularnu, ali istraživačku knjigu — P. Strčić, Vanjskopolitička borba Josipa Broza Tita za Istru od 1941. do 1945. godine, Rijeka 1978. Prilog za bibliografiju, uz tu knjigu, objavljen je u *Domestima*, 9—10—11/1978, 59—84.

³⁴ E. Kardelj, Tito i jugoslovenska socijalistička revolucija, Beograd 1977. Opsežna Bibliografija Edvarda Kardelja, u posebnoj knjizi (pripravila in uredila Štefka Balovec), Ljubljana 1980, omogućava šire istraživanje.

lucije.³⁵ Jer, dodajem, takvi susreti historičara naše revolucije i sudionika u revoluciji, samih revolucionara, nisu uvijek baš jako plodni, nisu uvijek jako sretni. Nasuprot Kardeljevom pristupu povijesnoj problematici i vrijednosti njegovih djela za historičare, nailazimo na ocjene kakve je, recimo, nedavno dao drug Jakov Blažević u jednom svom intervjuu, s poantom u ovom smislu: V. Dedijer je, kao autor druge knjige »Novih priloga za biografiju Josipa Broza Tita«, vrijedan čovjek, naš čovjek, ali eto, nestašan, nemirnog duha [. . .]. S druge strane izrečena je misao i teza da postoji neka službena historiografija, odnosno da postoje oficijelni historičari koji »štancaju« svoje radove.³⁶

Za razdoblje od 1945. mislim da su i dalje osobito potrebni i da imaju osobito značenje faktografski priručnici. Jedan je od najkorisnijih kronologija Titove djelatnosti od 1945. do 1972. godine.³⁷ Takvi su priručnici potrebni jer su pomagalo i činjenična osnova od koje mora, očigledno, polaziti svako drugo istraživanje i svaka daljnja interpretacija, tako da i tu literaturu ističem, uz onu veoma bogatu interpretacijsku literaturu različitog tipa i različitih obilježja, koja već postoji.³⁸

³⁵ To vrijedi i za neke druge revolucionare, posebno za one čija djela možemo istraživati u širim kvalitetnim izdanjima, kao što su Moša Pijade (njegovi »Izabrani spisi« obasižu pet knjiga), Veljko Vlahović (Sabrani radovi, I—VII, Beograd—Titograd 1981), ali i za autore čiji su opusi otvoreni kao što su V. Bakarić, B. Mikulić (Titovim putem, Sarajevo 1979, s tematskim blokom »O Titu«).

³⁶ Intervju »Samoupravljanje bez alternative«, s odlomkom »Dedijerova salta« u kojemu se nalaze te osobujne misli o osobi V. Dedijera i njegovoj mnogostruko spornoj i osporenoj knjizi i o »oficijelnim« historičarima i »štancanoj« historiografiji prenesen je iz tjednika *Danas* u novu knjigu *J. Blaževića*, »Historijsko pamćenje«, Zagreb 1982, 122—123. U knjizi ima i tekstova o Titu.

³⁷ *B. Ilić* — *V. Ćirković*, Hronologija života i revolucionarne delatnosti Josipa Broza Tita. 9. V 1945—25. V 1972, *Prilozi za istoriju socijalizma*, 9, 1974, 397—563, i posebno. Oni su autori još nekih kronologija, kao što je »Hronologija revolucionarne delatnosti Josipa Broza Tita«, Beograd 1978, 360 str. V. podatke u »Dvadeset godina Instituta za savremenu istoriju 1958—1978«, Beograd 1979, 178—179 i 185—186.

Jedno od dobrih tematskih izdanja Titovih tekstova »Tito u Skupštini socijalističke Jugoslavije 1942—1977«, Beograd 1978, sadrži i korisnu specijalnu Hronologiju, 555—595. Fotomonografija »Drug Tito«, Zagreb—Rijeka—Ljubljana 1980, ima sažetu kronologiju Titovih putovanja 1945—1979 (399).

Raznu drugu literaturu neću ovdje navoditi. Njena je vrijednost različita. Navest ću, kao pozitivan primjer, da je časopis *Komuna* 1977. objavio poseban broj (4—5) uređen kao oveća knjiga, u kojemu su detaljno obrađeni Titovi posjeti jugoslavenskim gradovima i mjestima, po općinama, tako da je to izdanje pogodan priručnik za taj dio Titove aktivnosti, o kojemu inače ima prilično raznovrsne literature.

Najiscrpniji prikaz Titovih putovanja i susreta u zemlji 1945—1972. donosi fotomonografija *D. Đurovića* »Tito među nama«, Ljubljana 1972.

Priručničko (ali i ne samo takvo) značenje ima veliki zbornik (750 str.) »Tito četrdeset godina na čelu SKJ 1937—1977«, Beograd 1977 (posebno tematski blok »Dokumenta, hronologija i drugi prilozi«).

³⁸ Sređivanje i pristupačnost građe o Titu, objavljivanje građe, kronologijska i bibliografska istraživanja i radovi čine podlogu za daljnji razvitak istraživanja. Dosadašnju interpretacijsku literaturu, nije moguće ni orijentaciono obuhvatiti u kraćem razmatranju. Treba podsjetiti na važnije bibliografije (v. bilj. 10, 11, 12). Rekao bih da s posebnom pažnjom treba vrednovati sadržaj brojnih zbornika i tematskih časopisnih svezaka, zatim ilustriranih izdanja velikog formata — npr. knjiga *T. Stanojevića* i *D. Markovića*, »Tito. Život i delo (1892—1980)«, Beograd 1981, ima u svom žanru znatnu biografsku vrijednost — zatim memoarske literature. U onoj novijoj, od 1980, bibliografski je vrijedna npr. knjiga *B. Mandića* »Tito izbliza«, Beograd 1981.

Time bih završio izlaganje, koje je prilog zamisli ovoga skupa, pa i onom dijelu diskusije koji je već vođen s određenim preplitanjem motiva. Pokušao sam promišljati o jednom dijelu pitanja pred koja nas stavlja činjenica da imamo golem kvantitet literature o Titu, a ipak još uvijek ne i suvremenu, dovoljno opsežnu, kompleksnu, znanstvenu biografiju Josipa Broza Tita.